
GÜNCEL GELİŞMELER KAPSAMINDA TÜRKİYE'DEKİ ÇİFTÇİ ÖRGÜTLERİNE YÖNELİK MEVZUATIN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF FARMER ORGANIZATIONS LEGISLATION IN TURKEY UNDER RECENT DEVELOPMENTS

Bakiye KILIÇ TOPUZ*- Mehmet BOZOĞLU**- Uğur BAŞER***

Özet

Çiftçilerin etkili olarak örgütlenmesi, tarım sektörünün kalkındırılmasında çok önemli bir araçtır.

Türkiye'de çiftçi örgütleri sayısal olarak önemli bir gelişme göstermesine rağmen, üyelerine hizmet sunma açısından yeterince etkili olamamaktadırlar.

Çiftçi örgütlerinin üyelerine etkin olarak hizmet sağlayamamalarında mevzuattan kaynaklanan sorunların etkisi bulunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki çiftçi örgütlerinin tabi oldukları mevzuatın güncel gelişmeler kapsamında bir değerlendirmesini yaparak genel olarak mevzuatta yapılması gereken değişikliklerin ortaya konulmasıdır.

Çalışmanın ana materyalini, çiftçi örgütlerine yönelik yasal mevzuat oluşturmaktadır.

Çalışmada Türkiye'deki çiftçilerin örgütlenmesine yönelik mevzuatın çok sayıda olduğu, farklı yapılarının öngörülmesine rağmen sivil ve demokratik bir örgütlenme yaklaşımının esas alınmadığı, farklı

*Yard.Doç.Dr., Iğdır Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Iğdır
bakiyekilic@hotmail.com

**Doç.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, 55200
Samsun, Türkiye. e-mail: mehmetbo@omu.edu.tr

***Araş.Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü,
55200 Samsun, Türkiye. e-mail: ugur.baser@omu.edu.tr

örgütlere aynı amaçların yüklendiği, denetimleri açısından farklı kamu kurumlarına yetki verildiği ile çiftçilerin ihtiyaçlarını yeterince karşılayamadıkları ortaya konulmuştur.

Tarım işletmeleri, çok farklılık gösteren ihtiyaçlarını çok sayıda örgüte üye olarak karşılamak zorunda kalmaktadır.

Daha etkin bir yapıda çiftçi örgütlenmesi gerçekleştirilebilmesi için; mevzuat ve örgüt yapısında sadeleştirmeye ihtiyaç duyulmaktadır.

Bunun için de çiftçilerin her türlü ihtiyaçlarını mümkün olduğunca tek bir örgütten karşılayabileceği bir yapının tartışılması ve oluşturulması gerekli görülmektedir.

Bununla birlikte, kamunun her türlü hizmetlerinin de çiftçi örgütlerine tek bir kamu kurumu tarafından sağlanması gerekli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Çiftçi Örgütleri, Mevzuat, Durum Analizi, Türkiye.

Jel Kodları: Q13, Q18

Abstract

Organizing farmers effectively is one of very important tools to develop the agricultural sector.

Although the farmers' organizations in Turkey had shown significant improvement in quantity, they could not provide sufficient services to their members.

This fact was partly related with the problems arising from the legislation inadequacy.

The main aim of this research was to expose an assessment of the legislation on the farmer organizations in Turkey under recent developments and to recommend necessary changes in the legislations.

The main material of this research was the legislation on the farmer organizations.

The research results showed that there were many legislations on the farmer organizations in Turkey and these legislations established different kind farmer organizations.

A civil and democratic approach was not taken as a basis on establishing them.

The same aims were given to the different farmer organizations, different public institutions were authorized on auditing the farmer organizations.

Their structure did not adequately reflect their member needs and current developments.

The farmers had to be a member to the numerous farmer organizations to meet their different needs.

In order to organize the farmers effectively, the current legislation on the farmer organizations should be simplified with a general framework.

For this, it is necessary to discuss and create a single organizational structure which can meet all needs of the farmers.

The government should also provide all public services to this farmer organization though only one public institution.

Keywords: *Agriculture, Farmer Organization, Legislation, Case Analysis, Turkey.*

GİRİŞ

Türkiye ekonomisinde tarım sektörünün halen önemli bir yeri vardır. Şöyle ki; 2016 yılı itibariyle tarımın Gayri Safi Yurt İçi Hasıla içerisindeki payı %7, toplam istihdamdaki payı ise %20'dir.

Son on yıl dikkate alındığında tarımın ihracattaki payı %10, ithalattaki payı ise %5 seviyelerindedir.

Türkiye'deki 3,1 milyon tarım işletmesinin ortalama arazi varlıkları 6 hektardır (tuik.gov.tr, 2017).

Bununla birlikte, Türkiye'deki tarım sektörünün karşı karşıya olduğu birçok sorun bulunmaktadır.

Bu sorunların başında; üreticilerin küçük işletmelerden oluşmaları, ürün verimliliği ve üretim maliyetlerinin yüksek olması, üreticilerin ürünlerinin genellikle dolaylı olarak düşük fiyatlarla pazarlamaları gelmektedir.

Bu sorunların temelinde ise üreticilerin yeterince ve etkili olarak örgütlenmemeleri yatmaktadır.

Türkiye'de Onuncu (2014-2018) Kalkınma Planı'nda tarım sektöründeki sorunların azaltılması için üretici örgütlerinin güçlendirilmesi, örgütlü ve rekabet gücü yüksek bir tarımsal yapı oluşturulması gerektiği belirtilmektedir (RG, 2013: 180).

İkibinaltı yılında yürürlüğe giren 5488 Sayılı Tarım Kanunu'nda ve Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (GTHB)'nın 2013-2017 Stratejik Planı'nda da tarım politikalarının öncelik verilmesi gereken konuları ve hedefleri arasında üretici örgütlerinin geliştirilmesi ve örgütlü olmaları yer alırken, tarımda örgütlenmenin sağlanmasının kırsal alanda yaşam standardının yükselmesi ve kırsal kalkınma hedeflerine büyük katkı sağlayacağı vurgulanmaktadır (RG, 2006: 1; GTHB, 2013: 23).

Türkiye'de çiftçilerin bilinen örgütlenmesinin geçmişi, 1863 yılındaki memleket sandıklarına kadar inmektedir (Mülayim, 2010).

Türkiye’de Cumhuriyet dönemi sonrasındaki kooperatifçilik hareketinde önemli sayısal artış yaşanmasına rağmen, ülkenin sosyal ve ekonomik gelişmesinde yeterince etkili olamamışlardır (Demirci vd., 2004: 410; Gülçubuk, 2005: 72; Özdemir vd., 2010: 518; Tan ve Karaönder, 2013: 93).

Bunda kooperatifçiliğin finansman, üst örgütlenme, eğitim ve araştırma, mevzuat ve denetim gibi temel sorunlarının etkili olduğu belirtilmektedir (Mülayim, 2010: 505).

Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi Eylem Planı ve Çiftçi Örgütlerinin Kurumsal Güçlendirilmesi Projesi (IRFO)’nde de, mevzuat kaynaklı sorunlar öncelikli sorun alanları kapsamında yer almaktadır (IRFO, 2008: 4; GTB, 2012: 35).

Literatür incelenmesinden Türkiye’de tarımsal örgütlerin mevzuat konusunu ele alan oldukça sınırlı sayıda araştırmanın bulunduğu anlaşılmaktadır (İnan, 2004; Kızılaslan ve Menek, 2011; Tan ve Karaönder, 2013; Albayram Doğan ve Yercan, 2016).

Yapılan araştırmalarda kooperatifçilik konusunda çok sayıda yasa olduğu ve yasalardaki boşlukların mevzuat karmaşasına neden olduğu, yeni yasaların çıkarılmasının örgütlenmeyi giderek zorlaştıran ve karmaşık hale getiren bir mevzuat sorunu yarattığı vurgulanmaktadır (İnan, 2004: 207).

Ayrıca, Türkiye’deki kooperatifçilik mevzuatının gelişmiş ülkelerin mevzuatını örnek alınarak oluşturulduğu ve genellikle ülke şartlarının yeterince dikkate alınmadığı (Kızılaslan ve Menek, 2011: 50; Albayram Doğan ve Yercan, 2016: 57) belirtilmektedir.

Kılıç (2011: 110) tarafından yapılan araştırmada da tarımsal örgütlerde mevzuattan kaynaklanan sorunlar üzerine yapılacak çalışmalara ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır.

Buradan konu ile ilgili yapılan çalışmalarda sadece tarımsal kooperatiflerin ele alındığı belirlenmiştir.

Oysa güncel gelişmeler dikkate alınarak kooperatiflerle birlikte

diğer tarımsal örgütlerin mevzuatını inceleyen bir araştırmaya ise rastlanılmamıştır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’deki çiftçi örgütlerinin tabi oldukları mevzuatın güncel gelişmeler kapsamında bir değerlendirmesini yaparak mevzuatta genel anlamda yapılması gereken değişikliklerin ortaya konulmasıdır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmanın ana materyalini, T.C. Resmi Gazete (RG)’de yayınlanan tarımsal örgütlere ait kanun ve yönetmelikler oluşturmaktadır (Tablo 1). Ayrıca Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (GTHB), Tarım Reformu Genel Müdürlüğü (TRGM) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) gibi kurumların veri tabanları, konu ile ilgili yerli ve yabancı literatür, tez, rapor vb. kaynaklardan da materyal olarak yararlanılmıştır.

Çalışmada yöntem olarak ise derleme yaklaşımından yararlanılmıştır.

Tablo 1. Türkiye’deki çiftçi örgütleriyle ilgili yasal mevzuat			
Örgütlenme Modeli	Mevzuatın Sayısı/Yılı	Mevzuatın İsmi	Yayınlandığı Tarih ve Sayı
Tarımsal Kalkınma Koop. (TKK)	1163/1969	Kooperatifler Kanunu	24/4/1969 13195
Sulama Kooperatifi (SK)		1163 Sayılı Kanun (SK)’un Bazı	
Su Ürünleri Kooperatifi (SÜK)	3476/1988	Maddelerinin Değiştirilmesi ve Ek	25/10/1988 19970
Pancar Ekicileri Kooperatifi (PEK)		Madde Eklenmesi Hakkında Kanun	
	1163/1969	Kooperatifler Kanunu	24/4/1969 13195
Tarım Kredi Kooperatifi (TKRK)	1581/1972	Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu	18/04/1972 14172
	3223/1985	1581 SK’un Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun	15/06/1985 18785
	5330/2005	1581 S.K’da Değişiklik Kanunu	06/04/2005
	6762/1956	Türk Ticaret Kanunu	09/07/1956 9353
Tarım Satış Kooperatifi (TSK)	1163/1969	Kooperatifler Kanunu	24/04/1969 13195
	4572/2000	Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun	01/06/2000 24081
Tarımsal Üretici Birliği (TÜB)	5200/2004	Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu	06/07/2004 25514
Yetiştirici Birliği (YB)	4631/2001	Islah Amaçlı YB Kurulması ve Hizmetleri Hakkında Yönetmelik	10/03/2001 24338
	5996/2010	Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu	13/06/2010 27610
Sulama Birliği	6172/2011	Sulama Birlikleri Kanunu	22/03/2011 27882
Ziraat Odaları	6964/1957	Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği Kanunu	15/05/1957 9614

TÜRKİYE'DE ÜRETİCİ ÖRGÜTLENMESİ

Çiftçi örgütlerinin tarımsal gelişim sürecine katkıları, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre değişmektedir.

Gelişmiş ülkelerde tarımsal gelişmenin temel unsuru olarak çiftçi örgütlenmesi görülmektedir (Ceylan, 2001).

Türkiye'de de çiftçi örgütleri, ekonomik, sosyal ve mesleki sorunların çözümünde önemli bir araç olarak görülmektedirler.

Türkiye'deki tarımsal örgütler, ekonomik-sosyal ve mesleki amaçlara yönelik olarak oluşturulmuşlardır.

Ekonomik ve sosyal amaçlı örgütler kapsamında tarım kooperatifleri ve üretici birlikleri yer almaktadır. Mesleki amaçlı örgütler kapsamında ise ziraat odaları, çiftçi dernek ve birlikleri ve tarımsal vakıflar yer almaktadır.

Türkiye'de çeşitli tarım konularında faaliyet göstermek üzere kurulan 15.222 adet tarımsal örgüt olup, bu örgütlere 11.480.690 çiftçi üyedir (tarim.gov.tr/TRGM, 2016).

Türkiye'de 3 milyon tarım işletmesi bulunduğu gerçeği dikkate alındığında, bir işletme sahibinin yaklaşık dört çiftçi örgütüne üyeliğinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Oysa çiftçilerin çok sayıda örgüte üye olmaları, üyelik aidat ödeme, genel kurullara ve yönetime katılma vb. yükümlülüklerini artırmakta ve onları aktif örgüt üyeliğinden uzaklaştırmaktadır (Kılıç Topuz, 2017: 142). Türkiye'de üretici örgütlenmesinde tarımsal kooperatifler, üreticilerin ortak amaçlı örgütlenmelerinde en yaygın modeldir.

Şöyle ki; 2016 yılı itibariyle toplam tarımsal örgütlerin %81,3'ünü tarımsal kooperatifler oluşturmaktadır. Tarım kooperatifleri arasında kooperatif ve üye sayısı açısından en yaygını (%48) Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri olup, bunu Sulama Kooperatifleri (%16) takip etmektedir.

Üye sayısı fazla olan kooperatifler ise; Pancar Ekicileri

Kooperatifleri (%12,8) ve Tarım Kredi Kooperatifleridir (%8,9).

Türkiye’de Üretici Birlikleri ise, toplam örgütler içerisinde %10’luk bir paya sahiptirler (Tablo 2).

Türkiye’deki Çiftçi Örgütlerine Yönelik Mevzuatın Değerlendirilmesi

Türkiye’de çiftçilerin ekonomik amaçlı örgütlenmesinde en yaygın olanı, tarımsal kooperatiflerdir.

Tarım kesiminde hizmet vermek amacıyla üç farklı yasa (1163/19669, 1581/1972, 4572/2000) ile kooperatifler kurulup yönetilmektedirler.

Tablo 2. Türkiye’deki tarımsal üretici örgütleri ve üye sayısı					
Üretici Örgütü Türü		Sayı	%	Üye Sayısı	%
Tarımsal Kooperatifler	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	7.249	47,62	783.363	6,82
	Sulama Kooperatifi	2.522	16,56	303.772	2,65
	Su Ürünleri Kooperatifi	551	3,60	34.458	0,30
	Pancar Ekicileri Kooperatifi	31	0,20	1.477.967	12,87
	Tarım Kredi Kooperatifi	1.625	10,68	1.026.179	8,94
	Tarım Satış Kooperatifi	399	2,62	533.456	4,65
Kooperatif Toplam		12.377	81,30	4.159.195	36,23
Üretici Birlikleri	Tarımsal Üretici Birlikleri	905	5,94	350.813	3,06
	Yetiştirici Birlikleri	270	1,77	438.655	3,82
	Sulama Birlikleri	368	2,41	611.000	5,32
Birlik Toplam		1.543	10,13	1.400.468	12,20
Mesleki Amaçlı Örgütler	Ziraat Odaları	763	5,01	5.691.027	49,57
	Çiftçi Dernekleri	525	3,45	227.500	1,98
	Tarımsal Vakıflar	14	0,09	2.500	0,02
Mesleki Örgüt Toplam		1.302	8,54	5.921.027	51,57
Genel Toplam		15.222	100,0	11.480.690	100,0
Kaynak: tarim.gov.tr/TRGM, 2016.					

Türkiye’deki temel kooperatifçilik yasası, 1163 Sayılı Kanun’dur. Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri, Sulama Kooperatifleri, Su Ürünleri Kooperatifleri ve Pancar Ekicileri Kooperatifleri de 1163 sayılı kanuna tabi olup, bu kanuna göre 7 üreticinin bir araya gelmesiyle bu kooperatifler kurulabilmektedir.

Tarım Kredi Kooperatifleri ise, 1163/1969, 1581/1972, 3223/1985 ve 5330/2005 sayılı yasalara tabi olup, en az 30 üreticinin bir araya gelmesiyle kurulabilmektedirler.

Tarım Satış Kooperatifleri ise 1163/1969, 6762/1956, 4572/2000 sayılı yasalara tabi olup, en az 30 üreticinin bir araya gelmesiyle kurulabilmektedirler.

Tarım Satış Kooperatifleri, 15 üründe (fındık, ayçiçeği, soya, pamuk, gül, kayısı, zeytin, biber, mercimek, antepfıstığı, kuru incir, kuru üzüm, zeytinyağı, tiftik, koza) kurulup faaliyet göstermektedirler.

Tarımsal Üretici Birlikleri ise 5200 sayılı Kanuna göre en az 16 üreticinin asgari ilçe düzeyinde ürün veya ürün grubu bazında bir araya gelmesiyle kurulan üretici örgütleridir.

Buradan, tarımsal örgütlerin çok sayıda mevzuata tabi olduğu ve kuruluş aşamasında herhangi bir zorluk olmadığı görülmektedir.

Oysa bir tarımsal örgütün kurulmasından çok etkili olarak işletilmesi önem taşımaktadır.

Albayram Doğan ve Yercan (2016: 49) tarafından yapılan araştırmada da, kuruluşunu tamamladığı halde faaliyete geçemeyen çok sayıda tarım kooperatifi olduğu belirlenmiştir. IRFO projesinde de farklı çiftçi örgütlerinin tabi olduğu çok sayıda yasal mevzuatın olduğu belirlenmiştir.

Ayrıca, bu farklı yasal mevzuatın kamu kesiminin kooperatif yönetimlerine müdahil olma, yönlendirme ve baskılama olanağı vermiş olması, fazla detaylı olması ve çiftçi örgütlerine herhangi bir esneklik sağlamaması, mevzuattan kaynaklı önemli sorunlar olarak belirtilmektedir (IRFO, 2008: 4). Kılıç (2011: 80) tarafından yapılan araştırmada, tarımsal

kalkınma kooperatifi ortaklarının kooperatifçilik mevzuatıyla ilgili bilgi düzeylerinin oldukça düşük (%23) olduğu belirlenmiştir.

Bu durum, hak ve sorumluluk noktasında kooperatif ortaklarının bilinçsizliğinin en önemli nedenini oluşturmaktadır.

İnan (2004: 207) tarafından yapılan araştırmada da, kooperatifçilik konusunda çok sayıda yasa ve bunlardaki boşluklar, kooperatifçilik açısından tehdit oluşturduğunu belirtilmektedir.

Üreticilerin ekonomik örgütlenmesiyle ilgili yasaların gözden geçirilerek esnek ve uygulanabilir tek bir çerçeve yasası haline getirilmesi gerekirken, mevcut yasalarda yeni düzenlemelerin yapılması örgütlenmeyi giderek zorlaştıran ve karmaşık hale getiren bir mevzuat sorunu yarattığı vurgulanmaktadır.

Mevzuat sorununa çözüm bulabilmek için ise Uluslararası kooperatif ilkelerindeki yeni değişikliklere uyum konusunda Türkiye’de kooperatifçilik yasalarında bir takım değişikliklerin yapılması gerekli görülmektedir.

Bu bağlamda bazı ülkelerde olduğu gibi, mevcut yasaların birleştirilmesi ve tek bir çerçeve yasa altında toplanması gerekliliği belirtilmektedir.

Kızılaslan ve Menek (2011: 50) tarafından yapılan araştırmada ise tarımsal ve tarımsal olmayan kooperatifleri kapsayan yeni bir kooperatifler kanununun çıkarılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Tarım Satış Kooperatiflerinin faaliyet gösterdiği ürünlerde (fındık, ayçiçeği, pamuk, kayısı, zeytin gibi), aynı zamanda Tarımsal Üretici Birliklerinin de faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir.

Yani; aynı bölgede aynı ürün veya ürün grubunda birden fazla tarımsal örgüt faaliyet göstermektedir.

Örgütlenmedeki dağınık yapı, kooperatif ve diğer örgütleri birbirleriyle rekabet eden kurumlar haline getirebildiği, bir bölgede tarım kredi, tarımsal kalkınma ve tarım satış kooperatiflerinin benzer faaliyetleri

yerine getirmeleri faaliyetlerin etkinliğini azalttığı gibi olumsuz sonuçlar da yaratmaktadır (Rehber, 2006).

Tarım Kredi Kooperatiflerinde ve Yetiştirici Birliklerinde yönetim kurulu üyelerinin en az ilkokul mezunu olma şartı, Tarım Satış Kooperatiflerinde müdürlerin en az lise mezunu olma şartı, ziraat odalarında ise genel sekreterin en az lisans mezunu olma şartı aranırken, diğer tarımsal örgütlerde bu konuda herhangi bir şart bulunmamaktadır.

Kamu tarafından bazı örgütlere aynî ve nakdi destek verilirken, bazılarına ise verilmemektedir.

Bu konuda yapılması gereken, geçmiş yıllarda devlet desteğine bağımlı kalan tarımsal kooperatiflerin ülkenin ekonomik ve sosyal gelişmesinde yeterince etkili olamadıkları dikkate alındığında, devlet desteğinin sadece tarımsal örgütlerin kuruluş aşamasında olması daha sonra örgütlerin kendi ayakları üzerinde durabilecek yapıya teşvik edilmesi gerekli görülmektedir.

Albayram Doğan ve Yercan (2016: 57) tarafından yapılan araştırmada da benzer öneriler sunulmaktadır.

Üretici ve yetiştirici birliklerinin, kooperatiflere göre çok daha geniş alanlarda kurulduğu dikkati çekmektedir.

Kooperatifler köy veya köy bazlı kurulurken, üretici birliklerinin en az ilçe bazlı, yetiştirici birliklerinin ise il bazlı kurulduğu görülmektedir.

Bu durum, ilgili bakanlığın daha büyük alanlarda tarımsal örgüt kurulmasına doğru gittiğini göstermektedir.

Bu da üyelerin, örgütlerini, yöneticilerini ve diğer üyeleri tanımamasına sebep olmaktadır.

Oysa bir örgütün başarılı olabilmesinde temel unsur insanlar arası güvendir.

Tablo 3. Tarımsal örgütlerin ilgili mevzuatları, kuruluşu ve yapısı			
Örgütlenme Modeli	Mevzuat	Kuruluşu	Yapısı
Tarımsal Kalkınma K. Sulama K. Su Ürünleri K. Pancar Ekicileri K.	1163/1969 3476/1988	- En az 7 üretici	- Halk-devlet işbirliğine (devlet yardımına) dayalıdır. - Köyde yatırıma yöneliktir. - Tarımsal amaçlı kooperatiflerin yatırım faaliyetleri, ilgili bakanlıkça düzenlenen yönetmelik esasları dâhilinde, bütçeden ayrılacak ödenekler yoluyla verilecek düşük faizli kredilerle desteklenir.
Tarım Kredi Kooperatifi	1163/1969 1581/1972 3223/1985 5330/2005	- En az 30 üretici	- Devlet tarafından kooperatiflere verilen desteklerden yararlanırlar. - Ortaklarına yalnız üretim işlerinde kullanılmak üzere kredi verirler. - Yönetim kurulu üyelerine seçilenlerin, en az ilkökul mezunu olmaları şarttır.
Tarım Satış Kooperatifi	6762/1956 1163/1969 4572/2000	- En az 30 üretici	- 15 üründe (fındık, ayçiçeği, soya, pamuk, gül, kayısı, zeytin, biber, mercimek, antepfıstığı, kuru incir, kuru üzüm, zeytinyağı, tiftik, koza) gelişme göstermişlerdir. - Kooperatiflerde müdürlerin en az lise mezunu olması şarttır.
Tarımsal Üretici Birliği	5200/2004	- En az 16 üretici - Sebze-Meyve ÜB'nde en az 50 üretici	- Asgari ilçe düzeyinde kurulmak - Asgari miktarda ürün pazarlamak - Ürün veya ürün grubu bazında bir araya gelmek (Hayvancılık alanında süt, bal, kırmızı et gibi ürünlerde; sebze, meyve, fındık, ayçiçeği, pamuk, kayısı, zeytin, süs bitkileri vb) - Kendi mülkiyetine almadan ürün pazarlamak - Aynı ürün veya ürün grubu için ilçe düzeyinde en fazla bir birlik kurulabilir.
Yetiştirici Birliği	4631/2001 5996/2010	- En az 7 hayvan yetiştiricisi	- Bakanlık birliklere teknik hizmetler, sağlık hizmetleri ve eğitim konusunda gerektiğinde aynı ve nakdi destek verebilir. - Yönetim kurulu üyelerinin en az ilkökul ve/veya ilköğretim okulu mezunu olması şarttır. - Bir ilde aynı tür, ırk veya hat için aynı ıslah amacına yönelik yalnız bir birlik kurulabilir.
Sulama Birliği	6172/2011	- En az 5 su kullanıcısı	- DSİ tarafından inşa edilmiş/edilmekte olan sulama amaçlı tesislerin sorumluluğu birliklere devredilebilir.
Ziraat Odaları	6964/1957	- Kuruluş ve çalışma sahaları ilçe sınırlarıdır.	- Menkul ve gayrimenkul edinmeye, satmaya, kiralamaya, rehin etmeye, kredi almaya ve vermeye, teknik ve sosyal yardımlarda bulunmaya, ödüller dağıtmaya yetkilidir. - Genel sekreter en az lisans düzeyinde eğitim almış olanlar arasından atanır.
Kaynak: RG, 1957; RG, 1969; RG, 1972; RG, 2000; RG, 2001; RG, 2004, RG, 2010, RG, 2011			

Tarımsal üretici örgütlerinin amaçları incelendiğinde, farklı çiftçi örgütlerine ilgili mevzuatla aynı amaçların verildiği dikkati çekmektedir.

Ortakların tarımsal ihtiyaçlarını karşılamak tüm tarımsal kooperatiflerin, yetiştirici birliklerinin ve ziraat odalarının amaçlarındandır.

Benzer şekilde, üreticilerin ürünlerinin daha iyi şartlarda değerlendirilmesi tarımsal kooperatiflerin tamamının ve yetiştirici

birliklerin amaçlarındandır.

Ortaklarına kredi vermek, mevzuat toplamak ve sigorta acenteliği yapmak sadece tarım kredi kooperatiflerinin amacı iken, kredi konusunda üreticilere yardımcı olmak ve hayvan sigortası yapmak yetiştirici birliklerine de amaç olarak yüklenmiştir.

Tarımsal üretici birliklerinin amaçlarının, diğer tarımsal örgütlerden oldukça farklı olduğu dikkati çekmektedir.

Güncel gelişmeler kapsamında üretimin talebe göre ayarlanması, ürün kalitesinin iyileştirilmesi ve gıda güvenilirliği, halk sağlığı, bitki ve hayvan sağlığı ile çevrenin korunması gibi güncel konular sadece üretici birliklerinin amaçları arasında yer almaktadır (Tablo 4).

Ayrıca, diğer tarımsal örgütlerden farklı olarak TÜB'nin ürün pazarlanmasına sadece aracılık edebildiği, doğrudan ürün pazarlamalarına ilgili mevzuatta izin verilmediği görülmektedir.

TÜB'den sadece sebze ve meyve üretici birliklerine, üyelerin ürettiği sebze ve meyveleri pazarlama yetkisi verilmiştir (RG, 2012: 1). İnan (2004: 145), TÜB amaçlarının çok kapsamlı olduğunu, tarım kooperatifleri ve diğer çiftçi örgütlerinin neredeyse tüm faaliyetlerini içine aldığı, amaçlarının bir başka çiftçi örgütüne ihtiyaç duyulmayacak şekilde düzenlendiğini vurgulamaktadır.

Sulama birliklerine ise ülkenin su varlıklarının korunması önemli bir fonksiyon amaç olarak verilmiştir (Tablo 4).

Literatür, üreticilerin ekonomik beklentilerini karşılamak için kooperatiflere üye olduklarını ortaya koymaktadır.

Şöyle ki; yaygın ve artan rekabet baskısı sonucunda üyelerin ekonomik amaçlarına ulaşma düşüncesi, kooperatife ortaklığının temel nedenini oluşturmakta, kooperatifçilik ideolojisi ise ikinci planda kalmaktadır (Karantininis and Zago, 2001; Österberg and Nilsson, 2009: 194).

Kooperatif ortakları, ortak oldukları örgütün sosyal

Özüdoğru, 2004: 100; Terin vd., 2010: 546; Kılıç, 2011: 78; Kılıç Topuz, 2011: 148). Buradan, tarımsal üretici örgütleri ile ilgili mevzuatın, üyelerin gündelik ihtiyaçlarını yeterince karşılamada yetersiz kaldığı ifade edilebilir.

Tablo 4. Tarımsal Üretici Örgütlerinin Amaçları

Amaçlar/Görevler	TKRK	TSK	TKK/SK/ SÜK/PEK	TÜB	YB	SB	ZO
Ortaklarına kredi vermek	✓						
Üretimi talebe göre planlamak				✓			
Ürün kalitesini iyileştirmek				✓			
Ürünlerin pazarlanmasına aracılık etmek				✓	✓		
Ulusal ve uluslararası ölçekte pazarlama gücünü artırmak				✓			
Ürün veya ürün grubu bazında bir araya gelmek				✓			
Gıda güvenilirliği, halk sağlığı, bitki ve hayvan sağlığı ile çevrenin korunması				✓	✓		
Verimi artırmak					✓		
İthal/yerli/yerli ırk hayvanların genetik potansiyellerinin geliştirilmesi					✓		
Ortakların tarımsal ihtiyaçlarını karşılamak	✓	✓	✓		✓		✓
Ortakların bütün yönlerden kalkındırılması			✓				✓
Ürünlerin daha iyi şartlarda değerlendirilmesi	✓	✓	✓		✓		
Üretim ve zaruri tüketim maddeleri ile üretim araçlarını toptan sağlamak	✓						
El sanatlarını geliştirmek ve mamullerini değerlendirmek	✓						
Mesleki ve teknik yönden bilgilerini artırmak, sosyal ve kültürel konularıyla ilgili faaliyetlerde bulunmak, kurslar ve seminerler tertip etmek	✓	✓			✓		✓
Dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak, çiftçilerin meslekî hak ve menfaatlerini korumak							✓
Mevduat toplamak, bankacılık hizmetleri ve sigorta acenteliği yapmak	✓						
Kredi temini konusunda yetiştiricilere yardımcı olmak ve hayvan sigortası yapmak, üyelere eğitim düzenlemek					✓		
Ülkenin su varlık ve kaynaklarını uygun şekilde kullanmak, işletmek, tesislerin bakım, onarım ve yönetim sorumluluğunu yürütmek						✓	
DSİ tarafından inşa edilmiş/edilmekte olan/planlanan sulama tesislerini geliştirmeye yönelik yeni projeler yapmak, yaptırmak						✓	
Kaynak: RG, 1957; RG, 1969; RG, 1972; RG, 2000; RG, 2001; RG, 2004, RG, 2011							

gereksinimlerini karşılamasından ziyade, satış gelirleri ve kârlılıklarını artırmasını beklemektedir (Hansen et al., 2002: 55).

Türkiye’de yapılan araştırmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmaktadır.

Hem tarımsal kooperatif ortaklarının hem de üretici birlikleri üyelerinin tarımsal örgütlerine ürünlerin daha yüksek fiyatla ve daha kolay pazarlanabilmesi, ucuza girdi temin edebilmek için üye oldukları belirlenmiştir (Kurtaslan ve Doğaner, 2004: 448; Özüdoğru, 2004: 100; Terin vd., 2010: 546; Kılıç, 2011: 78; Kılıç Topuz, 2017: 148).

Buradan, tarımsal üretici örgütleri ile ilgili mevzuatın, üyelerin güncel ihtiyaçlarını yeterince karşılamada yetersiz kaldığı ifade edilebilir.

Türkiye’deki tarımsal üretici örgütlerinin yasal mevzuattaki gelir kaynakları incelendiğinde, ortaklık payı ve giriş aidatının tarımsal örgütlerin en önemli gelir unsuru olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 5).

Kılıç Topuz (2017: 174) tarafından Samsun ili tarımsal üretici birliklerinde yapılan araştırmada da birliklerin gelirlerinde en büyük payın (%41) üyelik aidatlarından oluştuğu tespit edilmiştir.

Kooperatif/Birliğe yapılacak bağış, fon ve yardımlar ise tarım kredi kooperatifleri ve tarım satış kooperatifleri hariç diğer tüm tarımsal örgütlerin gelir kalemleri arasındadır.

Mevduat kabulü, sadece tarım kredi kooperatiflerinin gelir unsuru iken, üyelere sağlanan danışmanlık hizmetleri karşılığında alınan ücretler ise sadece tarımsal üretici birliklerinin gelir unsurudur.

Tarımsal kooperatiflerden farklı olarak kendi mülkiyetine almadan ürün pazarlayabilen TÜB, bu hizmetleri karşılığında hizmet bedeli alabilmektedirler. İlgili mevzuata göre amaçlarını gerçekleştirebilmek için borç para alarak gelir elde etme yetkisi ise sadece yetiştirici birliklerine verilmiştir.

Çiftçi belgesi hariç olmak üzere diğer belgelerin tasdiki ve hizmet karşılığı olarak alınacak ücretler ise sadece ziraat odalarının gelir

unsurudur.

Tarımsal kooperatiflerde gelir-gider farkının en az %10'u yedek akçeye ayrıldıktan sonra geriye kalan farkın en az %50'si ortaklara dağıtması gerekmektedir.

Buna karşın, üretici birlikleri üyelerine gelirlerinden pay dağıtamamaktadırlar.

Oysa kâr dağıtımını üreticilerin örgütlerine katılımı ve bağlılıklarını artırabilecek önemli bir unsurdur.

Kamu hizmet ve desteklerinin sağlanabilmesi için kamu kurumları ile çiftçi örgütleri arasında yasal bir bağ kurulmuştur.

Bu kapsamda tarımsal kooperatifler ve tarım kredi kooperatifleri, tarımsal üretici birlikleri ve ziraat odalarının bir şekilde GTHB'na bağları bulunurken,

Tarım Satış Kooperatifleri Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'na ve Sulama Birlikleri ise Orman ve Su İşleri Bakanlığı'na bağlıdırlar.

İlgili bakanlıkların tarımsal örgütlerin genel kurul toplantılarının yapılması, kurul toplantılarının kanunlar,

Ana Sözleşme ve gündeme göre yürütülmesinin denetlenmesi, verilen kredilerin amacına uygun olarak kullanılması, plan ve projelere uygunluğu, teknik özellikleri ve kalite açısından denetlenmesi, örgütlerin idari ve teknik açıdan denetlenmesi ile fesih edilmesi gibi sorumlulukları bulunmaktadır.

Tablo 5. Tarımsal Üretici Örgütlerinin Gelirleri

Gelirler	TKRK	TSK	TKK/SK/ SÜK/PEK	TÜB	YB	SB	ZO
Ortaklık payı/Giriş Aidatı	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Bağış, fon ve yardımlar			✓	✓	✓	✓	✓
Alacak Senetleri, mutlak rehin hakkı, alacak sebebiyle mülk edinme	✓						
Mevduat kabulü	✓						
Üyelere sağlanan danışmanlık hizmetleri karşılığında alınan ücretler				✓			
Taşınır/taşınmaz mallardan gelirler				✓			
Reklam, tanıtım ve yayın gelirleri				✓			✓
Birlik aracılığı ile pazarlanan ürünlerin satış bedelinden kesilecek hizmet payı				✓			
Diğer gelirler				✓		✓	✓
Birlik amaçlarını gerçekleştirmek için Bankalardan, uygun bulacağı kişi ve kuruluşlardan, üyelere alınabilecek borç para					✓		
Su kullanım hizmet bedeli, Yatırım bedellerine ilişkin geri ödeme katkı payı						✓	
Birlik ana statüsüne aykırı hareket edenlerden alınan idari para cezaları, alım, satım, kira, faiz ve benzerlerinden doğan gelirler						✓	
Tesis ve iştiraklerden elde edilecek kârlar, Sergi ve fuar gelirleri							✓
Birlikten yapılacak yardım							✓
Çiftçi belgesi hariç olmak üzere diğer belgelerin tasdiki ve hizmet karşılığı olarak alınacak ücretler							✓
Gelir-gider farkının en az % 10'u yedek akçeye ayrılmadıkça ortaklara dağıtım yapılmaz. Gelir-gider farkının en az %50'si ortaklara dağıtılır.			✓				
Birlikler, üyelerine gelirlerinden pay dağıtmazlar.				✓			
Kaynak: RG, 1957; RG, 1969; RG, 1972; RG, 2000; RG, 2001; RG, 2004, RG, 201							

SONUÇ

Tarımsal örgütleri düzenleyen yasaların çok sayıda, karmaşık ve üyelerinin güncel ihtiyaçlarına göre yetersiz olduğu belirlenmiştir.

Türkiye’deki tüm tarımsal örgütler tek bir demokratik yasaya göre kurulup, işletilmeli ve üyelerin ihtiyaçlarına yönelik olmalıdır.

1163 sayılı Kooperatifler Kanunu, tüm kooperatifleri kapsayacak ve 1995 yılında Manchester’da kabul edilen demokratik ve çağdaş kooperatifçilik ilkelerini içerecek şekilde yeniden düzenlenmelidir.

Örgütlerde etkinliğin artırılabilmesi için iyi yöneticilerin seçilmesi ve yöneticilere örgütlerin yönetimi, istigal konusu girdiler ve ürünlerin pazarlanması ve hizmetlerin sağlanması konularında sürekli eğitimlerin sağlanması gerekmektedir.

Üreticilerde örgütlenme bilincinin oluşturulması, devletin örgütlenmeye daha fazla önem vermesi ve sürdürülebilirlik esasına dayalı desteklerin sağlanması gerekli görülmektedir.

Çiftçilerin tarımsal örgütlerden en önemli beklentileri, en uygun koşullarda girdilerin temin edilmesi ve ürünlerin pazarlanmasıdır.

Yasal mevzuatla aynı amaçlar birden fazla çiftçi örgütüne verilmesine rağmen, çiftçilerin güncel ihtiyaçlarını yeterince ve etkili olarak karşılamamaktadır.

Bu sebeple, yasal mevzuatlarda aynı amaçlar birden fazla çiftçi örgütüne verilmemeli ve çiftçilerin güncel ihtiyaçlarını kapsayacak şekilde düzenlenmelidir.

Kamu tarafından bazı örgütlere aynî ve nakdi destek verilirken, bazılarına ise verilmemektedir.

Bu konuda yapılması gereken şey, devletin tarımsal örgütlere projeye dayalı olarak sadece kuruluş aşamasında gerekli ve yeterli destekleri sağlaması, onları idari ve finansal açıdan kendi kendilerini

yönetebilecekleri sürdürülebilir bir yapıya kavuşmalarının sağlanmasıdır.

Tarımsal örgütlerden üç ayrı bakanlık sorumludur. Tarımsal örgütlerin devlet desteklerine bağımlılığının sürekli olmadığı ve tüm hizmetlerin tek bir bakanlık (GTHB) tarafından sağlandığı gerekli yasal düzenlemelerin yapılması gerekli görülmektedir.

Aynı bölgede aynı ürün/ürün grubunda birden fazla tarımsal örgüt bulunmaktadır.

Böylece, tarım işletmeleri çok farklılık gösteren ihtiyaçlarını temel fonksiyonları çok farklı olan çok sayıda örgüte üye olarak karşılamak zorunda bırakılmaktadır.

Bu durum, üyelerin sorumluluklarını yeterince yerine getirmelerini olumsuz etkilemektedir.

Tarımsal örgütlerin en önemli gelir kaynağının giriş sermayesi ve üyelik aidatları olduğu dikkate alındığında, zaten yetersiz olan aidatların yeterince ödenmemesinden kaynaklı finansman sorunu doğmaktadır.

Örgütlerin üyelerine öz sermaye ve ekonomik katılımın artırılması konularında eğitimler yoluyla gerekli bilinçlendirme sağlanmalıdır.

Ayrıca, çiftçilerin her türlü ihtiyaçlarını tek bir örgütten karşılayabileceği bir yapının tartışılması ve oluşturulması, kamunun her türlü hizmetlerinin de bu örgüt tarafından çiftçilere sağlanması gerekli görülmektedir.

KAYNAKÇA

Albayram Doğan, Zübeyde; Yercan, Murat (2016), “Türkiye ve AB Ülkelerindeki Kooperatifçilik Mevzuatının Karşılaştırmalı Analizi”, Tarım Ekonomisi Dergisi, C: 22, S: 2, s: 49-58

Ceylan, İsmail Coşkun (2001), “Çiftçi Örgütlerinde Yayım Eğitimi”, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Dergisi, S: 137, s: 28-31.

Demirci R., Tanrıvermiş H., Özudoğru H., (2004), “Türkiye’de

Tarımsal Kooperatifler ve Üretici Birlikleri Tartışmaları Ve Uygun Örgütlenme Modelleri”, VI. Tarım Ekonomisi Kongresi, 16-18 Eylül, Tokat, Türkiye.

GTB (2012), Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Türkiye Kooperatifçilik stratejisi ve Eylem Planı 2012-2016.

GTHB (2013), Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı 2013-2017 Stratejik Planı, (<http://www.tarim.gov.tr>, 21.09.2017).

Gülçubuk, Bülent (2005), “Kırsal Kalkınma”, Türkiye’de Tarım Kitabı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, s: 68-93.

Hansen M.H., Morrow J.L., Batista J.C., (2002), “The Impact of Trust on Cooperative Membership Retention, Performance and Satisfaction: An Exploratory Study”, The International Food and Agribusiness Management Review, Cilt: 5, Sayı: 1, s: 41-59

IRFO (2008), Çiftçi Örgütlerinin Kurumsal Güçlendirilmesi Projesi, Uygulama ve Tamamlama Raporu, Türkiye Ormancılık Kooperatifleri Merkez Birliği (OR-KOOP)

İnan, İsmail Hakkı (2004), Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik Hareketi ve Avrupa Modeli, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2004-40, İstanbul.

Karantinis, Kostas; Zago, Angelo M (2001), “Endogenous Membership in Mixed Duopsonies”, American Journal of Agricultural Economic, C: 83, S: 5, s: 1266–1272

Kılıç Bakiye (2011). “Samsun İlindeki Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinde Ortak-Kooperatif İlişkilerinin Analizi” Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Samsun.

Kılıç Topuz Bakiye (2017). “Samsun İli Tarımsal Üretici Birliklerinde Güven ve Performansa Etkili Faktörler” Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Samsun.

Kızılaslan, Halil; Menek, Mehmet (2011), “Türkiye’de Kooperatiflerin Hukuki Statüsü ve Vergiler Karşısındaki Durumu”, ZKÜ

Sosyal Bilimler Dergisi, C: 7, S: 13, s: 37–52

Kurtaslan, Timur; Doğaner, Mustafa (2004), “Çiğ Süt Pazarlamasında Çiftçilerin Tarımsal Kooperatiflere Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi (Aydın İli Örneği)”, Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi, 444-451, Tokat, Türkiye.

Mülayim, Ziya Gökalp (2010), Kooperatifçilik, Yetkin Yayınları, Yayın Kodu: ISBN 978-975-464-035-9, Ankara.

Österberg, Peter; Nilsson, Jerker (2009), “Members’ Perception of Their Participation in the Governance of Cooperatives: The Key to Trust and Commitment in Agricultural Cooperatives”, Agribusiness, C: 25, S: 2, s: 181-197

Özdemir G., Keskin G., Özüdoğru H., (2010), “Türkiye’de Ekonomik Krizlere Alternatif Bir Çözüm Önerisi: Tarımda Güçlü ve Etkin Üretici Örgütlenme Modeli”, IX. Tarım Ekonomisi Kongresi, 22-24 Eylül, Şanlıurfa, Türkiye.

Özüdoğru Haşim (2004), “Köy-Koop Kırklareli Birliği’nin Ekonomik Analizi ve Yöneticilerin Kooperatif İşletmelerinin Başarısına Etkilerinin Değerlendirilmesi”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Rehber, Erkan (2006), “Tarımda Örgütlenme ve Sorunları”, Uludağ Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü.

RG (1957). 6964 sayılı Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği Kanunu, 15.05.1957 tarih 9614 Sayılı Resmi Gazete.

RG (1969), 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu, 24.04.1969 tarih 13195 Sayılı Resmi Gazete.

RG (1972), 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu, 18.04.1972 tarih 14172 Sayılı Resmi Gazete.

RG (2000), 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun, 01.06.2000 tarih 24081 Sayılı Resmi Gazete.

RG (2001), 4631 Sayılı Islah Amaçlı Yetiştirici Birliklerinin Kurulması ve Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, 10/3/2001 tarih 24338 sayılı Resmî Gazete.

RG (2004), 5200 sayılı Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu, 06.07.2004 tarih 25514 Sayılı Resmi Gazete.

RG (2006), 5488 Sayılı Tarım Kanunu, 18.04.2006 tarihli Resmi Gazete.

RG (2010), 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu, 13.06.2010 tarih 27610 Sayılı Resmi Gazete.

RG (2011), 6172 Sayılı Sulama Birlikleri Kanunu, 22.03.2011 tarih 27882 Sayılı Resmi Gazete.

RG (2012), 28374 Sayılı 04.08.2012 tarihli Resmi Gazete. Sebze ve Meyve Üretici Örgütleri Hakkında Yönetmelik

RG (2013), 06.07.2013 tarih 28699 Sayılı Kanun, 10. Kalkınma Planı.

Tan, Sibel; Karaönder, İlker (2013), “Türkiye’de Tarımsal Örgütlenme Politikalarının ve Mevzuatının İrdelenmesi: Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Örneği”, ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi, C: 1, S: 1, s: 87-94

tarim.gov.tr/TRGM, 2016. Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, Tarımsal Örgütlenme Tablosu. (<http://www.tarim.gov.tr/TRGM/Belgeler/Tar.%20%C3%96rg%C3%BCtlenmeTablosu%2004.04.2016.pdf>, 02.10.2017).

Terin M., Yavuz F., Yıldırım İ., Güler O.İ., (2010), “Hayvansal Üretimin Gelişmesinde Kooperatiflerin Rolü: Kırklareli Merkez Erikler Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Örneği”, Türkiye IX. Tarım Ekonomisi Kongresi 542-549, Şanlıurfa, Türkiye.

tuik.gov.tr, 2017. Türkiye İstatistik Kurumu, İstihdam Verileri, (<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, 22.09.2017).